

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יא , תש"כ

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לדעת אותה, שהרי היא אופיינית לכל ספרותנו לדורותיה,
וממילא ייתקל בה במוקדם או במאוחר.

לסיכום: כתיב מלא בטקסט מנוקד, שמציע מר בנדויד,
אין לקבלו לא מן הצד העיוני, שכן האסמכתה מן המקורות
שמביא לו בנדויד אינה אלא מדומה, ולא מן הצד המעשי,
שכן הוא יביא רק לסירוס צורת הלשון ולא־קביעות בכתיב
המנוקד. ההקלה שבלימוד הכתיב המלא המנוקד היא זמנית
בלבד, שהרי התלמיד יצטרך להכיר גם כתיב חסר אם ילמד
תנ"ך או ספר אחר כלשהו מספרותנו החדשה או העתיקה,
שכן גם מר בנדויד אינו מתכוון להציע, שנכתוב מחדש את
כל ספרותנו לפי שיטת הכתיב המלא המנוקד.

עדו אבינרי

נמשך לפניו ולאחריו

מוקדש

זכרו של סבי היקר

הרב ד"ר יעקב נאכט ז"ל

אחד מ"קידושי־פורים" הידועים פותח כך: יום הששי
ויכולו השמים מספרים כבודו וכו'. מבנהו של קידוש זה
מבוסס על חיבור קטעי פסוקים, אשר כל אחד מהם מתחיל
באותה מלה שבה סיים חברו. בדוגמה, שצוטטה לעיל, המלה
המשותפת היא השמים. גורם הצחוק הוא, כמובן, השוני
הרב בין הפסוקים, שאין כל קשר של תוכן ביניהם. מסייעת לכך

אותה מלה מקשרת, הכתובה פעם אחת בלבד והנקראת פעם אחת בלבד, אולם מובנה הוא כפול, כאילו הייתה כתובה פעמיים. ואכן השומע פסוקים אלה משמיעה לעצמו פעמיים, בהכרה או בתת-הכרה.

תופעה זו של מלה הנמשכת לפניה ולאחוריה כאחת, הרבה פנים לה והרבה מונחים לה, ועליהם נעמוד כאן.

נפתח לא ביצירות המבוססות על התנ"ך, אלא בתנ"ך עצמו. הפסוק "ה' מלך גאות לבש, לבש ה' עז התאזר" (תהלים צג, א) מתפרש ע"י אבן עזרא כך: "וכאשר לבש השם העוז, התאזר כמתאזר; ותהיה מלת עז משרתת עם לבש ועם מלת התאזר". רצונו לומר, שיש להבין את הפסוק כך: "לבש ה' עז, עז התאזר". אבן עזרא לא קבע לתופעה סגנונית זו מקום מיוחד, כי אם כללה יחד עם כל המלים ה"משרתות את עצמן ואחר עמן": כגון מלת "לא" השוללת שני משפטים, ומצויה בראשון בלבד. מכל מקום הפירוש שלעיל נראה כפירוש המתקבל ביותר לפסוקנו, וזאת — ע"י משיכת מלה אחת לפנים ולאחור.

הרשב"ם עומד על תופעה זו ביתר פרטות בפירושו לפסוקים: "ויהיו בני אליפז, תימן אומר צפו וגעתם וקנו. ותמנע היתה פילגש" וגו' (בראשית לו, יא-יב). ואלה דבריו: "ראיתי בשוחר טוב ותמנע מחובר גם לפסוק העליון, שכן בדברי הימים (א, א, לו): צפו וגעתם וקנו ותמנע ועמלק". כלומר, כיוון שמתוך דברי הימים מוכח, שתמנע הייתה בת אליפז, יש לקרוא את הפסוקים כך: "... צפו וגעתם וקנו ותמנע, ותמנע היתה פילגש".

דוגמה שנייה שמביא הרשב"ם: «ועתה חלק את הארץ הזאת בנחלה לתשעת השבטים וחצי שבט המנשה. עמו הראובני והגדי לקחו נחלתם» (יהושע יג, ז"ח). בפסוק השני נזכרים רק בני גד וראובן, וחציו השני של שבט מנשה חסר. הפירוש הוא אפוא זה: «ועתה חלק את הארץ הזאת בנחלה לתשעת השבטים וחצי שבט המנשה, וחצי שבט המנשה עמו הראובני והגדי» וגו'. גם כאן נמשך ביטוי לפסוק שלפניו ולפסוק שלאחריו, אך המיוחד בזה הוא, כי שני «חצי שבט המנשה» אינם אותו חצי, כי האחד נחל בימי משה, והשני בימי יהושע.

והרשב"ם מסיים: «ואני שמואל מצאתי פסוק שלישי», הלוא הוא: «ובני מיכה פיתון ומלך ותחרע. ואחז הוליד את יערה» (דברי הימים א, ט, מא"ב). אך בפרק הקודם נאמר בפסוק לה: «ובני מיכה פיתון ומלך ותארע ואחז. ואחז הוליד» וכו'. מכאן ברור, שגם בפסוק הקודם יש להבין את מלת אחז, כאילו נכתבה פעמיים.

בפי חכמינו נקראת תופעה זו בשם: מקרא נדרש לפניו ולאחריו. וכאן נביא חמישה פסוקים, המתפרשים בצורה זו בש"ס:

1. «ולקח הכהן מדם החטאת באצבעו ונתן על קרנות מזבח העולה» (ויקרא ד, כה) נדרש בזבחים כד ע"א כך: ולקח באצבעו, באצבעו ונתן. כלומר: הכהן חייב גם לתת באצבעו, ולא רק לקחת. זו היא דעת רבנן, ור' שמעון חולק עליהם. אביי מפרש את טעם המחלוקת: «במקרא נדרש לפניו ולאחריו קמיפלגי», כלומר: האם אפשר לדרוש מלה גם

עם מה שלפניה וגם עם מה שלאחריה.

2. "ופשט את בגדי הבד... ורחץ את בשרו... ולבש את בגדיו" (ויקרא טו, כג-כד) נדרש ביומא לא ע"ב, כאילו היה כתוב: ופשט ורחץ, ורחץ ולבש; וכן פירש רש"י שם: "דשדינן ורחץ אופשט ואולבש, כאילו כתיב ורחץ תרי זימני".

3. "מפני שיבה תקום והדרת פני זקן" (ויקרא יט, לב) נדרש ע"י ר' יוסי הגלילי בקידושין לב ע"ב: מפני שיבה תקום והדרת, תקום והדרת פני זקן. "זקן" יכול להיות גם "יניק וחכים", ומכאן שיש לעמוד לפני מי שקנה חכמה, גם אם הוא צעיר. אולם הפעם אין חכמים מסכימים לדרשה זו וטוענים: "אם כן, נכתוב רחמנא: מפני שיבה תקום והדרת, תקום והדרת פני זקן? ומדלא כתב הכי שמע מינה חד הוא". כלומר, במקרה זה אין הם חפצים להכיר ב"מקרא נדרש לפניו ולאחריו".

4. "את כספך לא תתן לו ובנשך ובמרבית לא תתן אכלך" (ויקרא כה, לו) נדרש בבבא מציעא סא ע"ב: "את כספך לא תתן לו ובנשך ובמרבית, ובנשך ובמרבית לא תתן אכלך".

5. "לא תאכלו כל נבלה, לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי" (דברים יד, כא) נדרש בעבודה זרה כ ע"א: לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור, תתננה ואכלה או מכור לנכרי".

בניגוד לדוגמאות, שהבאנו בתחילת הרשימה, אין הדרשות הללו מכוונות לפשוטו של מקרא, אלא כדי ללמוד מהן הלכה.

לסוג דומה לאלה שייכת הקבוצה של „חמישה מקראות שאין להם הכרע“ (יומא נב ע"א). בכל חמשת הפסוקים הבאים מצויה מלה, שחכמים לא ידעו להכריע בה: השייכת היא למשפט שלפניה או למשפט שלאחריה? (המלה שהתלבטו בה נדפסת להלן בפिזור):

1. „הלוא עם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ“ (בראשית ד, ז).
2. „כי באפם הרגו איש וברצונם עקרו שור ארוך אפם כי עז (בראשית מט, ו-ז).“
3. „ויאמר משה אל יהושע: בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק מחר אנכי נצב על ראש הגבעה“ (שמות יז, ט).
4. „ובמנורה ארבעה גביעים משוקדים כפתוריה ופרחיה (שמות כה, לד).“
5. „הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה“ (דברים לא, טז).

מהפסוק האחרון, למשל, למדו חכמים רמו לתחיית המתים מן התורה: „הנך שוכב עם אבותיך וקם“. לפי דעתו של בעל „תורה תמימה“ יש לצרף גם את כל חמשת הפסוקים האלה ל„מקרא נדרש לפניו ולאחריו“, וכך הוא אומר: „ונראה, דאין הכוונה לסבב כל המלה וקם לשוכב עם אבותיך, דא"כ אין המשך לענין הבא אחריו; אלא הכוונה שנשדי המלה וקם לפניו ולאחריו: הנך שוכב עם אבותיך וקם, וקם העם הזה וזנה“. עכ"ל. אך נראית יותר דעת התוספות, שפירשו מדוע לא מנו חכמים את ה' המקראות הללו יחד

עם הפסוקים של „בנשך ובמרבית“ וכד': „והא דאמר ה' מקראות אין להם הכרע: שאת, ארור, מחר, משוקדים, וקם, ולא אמר דקאי אל עיל ואלרע היינו משום... אבל הנך חמש דלמא לא קיימי אלא אלעיל לבד או אלרע לבד“ (בבא מציעא סא). כלומר: או כך או כך, או למעלה או למטה, אך לא גם זה וגם זה.¹

עד כאן עסקנו בתנ"ך גופו, או בפסוקיו שנדרשו ע"י חז"ל. נעבור עתה לדון בפסוקים מן התפילה, שגם בהם מצויות מלים, שאין להם הכרע: הנמשכות הן לפנייהן או לאחריהן. נדמה לנו, כי לפחות בכמה מקרים נוכל ללמוד לפי שיטתנו ולומר, כי מלים אלה נמשכות גם לפנייהן וגם לאחריהן:

1. „והשב (את) העבודה לדביר ביתך ואשי ישראל ותפלתם (מהרה) באהבה תקבל ברצון“ (שמונה עשרה). — היש להפסיק לפני „ואשי ישראל“ או אחרי ביטוי זה? הפיסק הרגיל הוא: והשב העבודה לדביר ביתך, ואשי ישראל ותפלתם וכו'. אך גם הדרך השנייה תיתכן.²

2. „ברכנו בברכה המשולשת בתורה הכתובה על ידי משה עבדך“ (ברכת כהנים). — היש להפסיק לפני „הכתובה“ (כנהוג), או שמא מלה זו אינה תואר של „הברכה“

1. הרוצה להתעמק בפרשת חמשת מקראות אלה יעיין נא בתוספות למקומות שצוינו בש"ס, וכן בפירוש בעל „תורה תמימה“ לפסוקים במקרא, ושם הובאו עוד דעות של ראשונים.

2. [ראה הערה אחר המאמר.]

כי אם של "התורה"? ואולי אפשר לפרש, שהמלה "הכתובה" מוסבה גם על התורה וגם על הברכה?

3. "מתי תמלוך בציון בקרוב בימינו לעולם ועד תשכון תתגדל ותתקדש" וכו' (קדושה לשבת). — יש מתפללין (והם הרוב) "לעולם ועד תשכון", ויש מתפללין "תשכון תתגדל ותתקדש". גם כאן נראה לנו, שאפשר לפתור את הבעיה ע"י משיכת המלה "תשכון" גם לפניה וגם לאחריה, וכך תסולק הקושיה בנוסח התפילה.²

4. דוגמה בולטת ביותר: "אל חי וקיים תמיד ימלוך עלינו לעולם ועד" (תפילת ערבית). — לכאורה ההקבלה הסגנונית נותנת, שיש לקרוא כך: אל חי וקים תמיד, ימלוך עלינו לעולם ועד. אך בידוע, שרוב המתפללים אומרים: אל חי וקים, תמיד ימלוך עלינו לעולם ועד. וכך אומר בעל "סדר עבודת ישראל" (על "יראו עינינו" וכו'):

"נחלקו הדייקנים אם לחבר מלת תמיד למעלה ממנו או למטה ממנו. והנה בעל מג"א לא"ח סוף סי' רל"ו כתב בשם בע"ה שיקרא מלת תמיד למטה: תמיד ימלוך וכו'; גם יעב"ץ כתב ככה... ואחרים, ומהם בעל יוסיף אומץ סי' כ"ט הורו שלא לחבר מלת תמיד עם ימלוך וכו'". מסקנתו הסופית היא, שיש לחבר מלת "תמיד" למעלה. נראה לנו, כי הנוהג המקובל להפסיק לפני מלה זו נובע מתוך כך, שאין צריך לומר על הקב"ה שהוא חי וקים תמיד, אך יש צורך לציין שמלכותו עלינו תהיה תמידית.

2. [ראה הערה אחר המאמר.]

עכ"פ אף אחד לא עמד על האפשרות של קריאת תיבה זו למעלה ולמטה, דהיינו נאמר: "אל חי הקים תמיד, תמיד ימלוך עלינו לעולם ועד". גם במקרה זה יועיל פתרונו לבטל מחלוקת בקריאת התפילה².

5. "להקדיש ליוצרים בנחת רוח בשפה ברורה ובנעימה קדושה כלם כאחד עונים" וכו' (שחרית). כאן יש חילוקי דעות לא רק במקומו של הפסיק, אלא גם בניקודה של המלה: לפי נוסחה אחת (השגורה בפי הספרדים וגם בפי הרבה אשכנזים) יש לקרוא "בשפה ברורה ובנעימה קדושה" (וא"ו בחולם), ואילו לפי נוסחה שנייה יש לקרוא "בשפה ברורה ובנעימה, קדושה כלם כאחד וכו'" (הדלת בקיבוץ). ואולי ניתן לדרוש מלה זו לפניה ולאחריה כאחד, כאילו נאמרה פעמיים.

6. על הפסוק: "עזרת אבותינו אתה הוא מעולם, מגן ומושיע להם ולבניהם אחריהם בכל דור ודור ברום עולם מושבך" אומר אבודרהם כי "בכל דור ודור" אפשר שהוא מחובר למעלה ומחובר למטה.

(הסיום יבוא)

מאיר מדן

הערה למאמר הנ"ל

דבריו המעניינים של ע' אבינרי העלו בדעתי את ההערות הבאות, שיש בהן עניין למה שנאמר לעיל:

2. [ראה הערה אחר המאמר.]